Lakivaliokunnalle

Asia: VNS 10/2021 vp Valtioneuvoston ihmisoikeuspoliittinen selonteko

Valtioneuvoston selonteko on monella tavalla merkittävä. Edellisestä vastaavasta selonteosta on kulunut jo kahdeksan vuotta. Noihin aikoihin kansallinen ihmisoikeuspoliittinen työ oli selkeytynyt ja saanut rakenteet. Ihmisoikeuspolitiikka edellyttää yhteistyötä eri hallinnonalojen kesken. Ihmisoikeuskeskus oli aloittanut toimintansa vuonna 2012 ja sillä oli ja on laaja-alainen ihmisoikeusvaltuuskunta, joka kokosi alan toimijoita.

Selonteko linjaa Suomen ihmisoikeuspolitiikkaa ja perus- ja ihmisoikeustoimintaa pitkäjänteisesti. Vaikka jo vuoden 2014 selonteossa kansainväliset kysymykset saivat tilaa, nyt tarkastelun sävy on toisenlainen. Kansainvälisessä politiikassa näkyy se, ettei ihmisoikeuksien yleismaailmallista luonnetta enää aina tunnusteta, vaan toisinaan koetaan, että ihmisoikeuksien varjolla tehdään politiikkaa ja pyritään vaikuttamaan toisten maiden sisäisiin asioihin.

Selonteossa aivan oikeutetusti nostetaan esille autoritaaristen hallintojen merkityksen nousu, mikä haastaa ja vaikeuttaa ihmisoikeustyötä kansainvälisesti. Suomen lähialueilla erityisesti Venäjän kehitys on ollut huolestuttavaa, kun ihmisoikeustyötä tekevien kansalaisjärjestöjen työtä on vaikeutettu muun muassa leimaamalla niitä vieraiden valtioiden toimijoiksi. Valko-Venäjän luisuminen diktatuuriin on toinen esimerkki, eikä Kiinakaan ole profiloitunut ihmisoikeuksien edistäjäksi.

EU:n sisällä Puolan ja Unkarin hallinnot ovat korostaneet kansallisia lähtökohtia ja aiheuttaneet huolta sitoutumisesta oikeusvaltioperiaatteeseen tavalla, joka heijastuu myös ihmis- ja perusoikeuksien suojaan.

Oikeusvaltioperiaate, demokratia ja ihmisoikeudet kuuluvat yhteen perustavanlaatuisella tavalla. Tämä näkemys on viime vuosina entisestään kirkastunut. Autoritaarisessa hallinnossa voi sanoa kaikkien kolmen kärsivän. Ihmisoikeustyö on samalla myös demokratiatyötä ja oikeusvaltiotyötä. Ihmisoikeudet liittyvät erityisesti myös kansalaisyhteiskunnan toiminnan takaamiseen. Erityisesti haavoittuvien ryhmien asema on siinä tärkeä, jotta eri tahot saavat äänensä kuuluviin. Demokratiaakaan ei voi ajatella ainoastaan enemmistövaltana, vaan moniarvoisessa yhteiskunnassa, jossa jokainen kokee osallisuutta yhteisiin asioihin, huolehditaan erityisesti siitä, ettei kukaan jää jälkeen. Ihmisoikeuksien taustalla on käsitys jokaiselle kuuluvasta ihmisarvosta ja oikeudesta ihmisarvoiseen kohteluun. Ihmisarvosta seuraa sekä sen loukkaamattomuuden periaate että julkisen vallan velvollisuus tukea ihmisarvoista elämää.

Selontekoon sisältyvä selvitys kansainvälisten toimielinten toiminnasta ihmisoikeuspolitiikan alueella on hyödyllinen ja linjaukset Suomen painotuksista vaikuttavat hyvin harkituilta. Vaikuttaa siltä, että Suomi on kokoaan suurempi toimija ja tukija, mikä on aivan asianmukaista ja antaa selkänojaa Suomen muullekin kansainväliselle toiminnalle.

On hyvin luontevaa ihmisoikeuspolitiikan osana, että Suomi toimii aktiivisesti kansainvälisten rikosten rankaisemattomuutta vastaan. Kansainvälisten ydinrikosten syyttämisessä ja tuomitsemisessa kansalliset toimet ovat ensisijaisia, ja myös Kansainväliseen rikostuomioistuimeen tulevat asiat edellyttävät runsaasti tukea kansallisesta tasolta .

Euroopan neuvosto on perinteisesti ollut vahva ihmisoikeuksien edistäjä Euroopassa ja esimerkillään sitä laajemminkin, mutta EU on nousemassa siihen rinnalle, mikä osin johtuu myös siitä, että EU:n lainsäädäntötoimet ulottuvat nykyisin ihmisoikeusherkille aihealueille. On kuitenkin myös tietynlainen laajempi, globaali asiayhteys, joka tätä korostaa: Eurooppa profiloituu kansainvälisesti entistä selvemmin juuri tiettyjen perusarvojen puolustajana. Näihin kuuluvat syrjimättömyys, vähemmistöjen oikeudet, ihmis- ja perusoikeudet, oikeusvaltio ja demokratia. Esimerkiksi EU:n tietosuoja-asetus on ollut esikuvallinen maailmassa. Euroopan voima maailmassa ei ole luonteeltaan sotilaallista eikä se ole myöskään yksinomaan taloudellista painoa, vaan ennen muuta arvoihin perustuvaa. Näyttää siltä, että tämä asia on entistä selvemmin nousemassa myös

esille kansainvälisessä yhteydessä, vaikka samalla tätä arvopohjaa myös haastetaan erityisesti autoritaaristen hallintojen toimesta.

Selonteossa tunnistetaan hyvin se, että uuden teknologian ihmis- ja perusoikeusvaikutukset eroavat olennaisesti demokraattisten ja autoritaaristen yhteiskuntien välillä. Teknologioita voidaan käyttää kansalaisten valvontaan tavalla, joka rajoittaa osallisuutta ja osallistumista yhteisiin asioihin ja joka voi jopa rajoittaa kansalaisten vapautta. Perus- ja ihmisoikeuksien keskeinen sija tällaisten uusien teknologioiden hyödyntämisessä on olennaista. Tulee ymmärtää erilaiset virhelähteet massadataa hyödynnettäessä. Kansainvälisesti on jo sovelluksia esimerkiksi poliisitoiminnan optimointiin, mihin voi sisältyä vinoumia, jotka voivat johtaa valvonnan kasautumiseen. Automaattiseen päätöksentekoon liittyy omia kysymyksiään. Suomella on paljon voitettavaa uusien teknologioiden myötä, ovathan suomalaiset teknologiamyönteisiä, mutta samalla on kehitettävä osaamista niiden käyttöön liittyvien riskien suhteen.

Sananvapauden käyttöön liittyvät kysymykset olivat esillä jo edellisessä selonteossa samoin kuin lakivaliokunnan siitä antamassa lausunnossa (LaVL 23/2014 vp — VNS 6/2014 vp). Nähdäkseni tämä aihepiiri on säilyttänyt ajankohtaisuutensa ja näemme sananvapauden käytön kokonaisuuden entistä monipuolisemmin. Esimerkiksi toimittajien sananvapauden turvaaminen on tärkeää jokaisen ihmisen sananvapautena, jotta saamme ottaa vastaan moniarvoista median sisältöä. Julkisen vallan tehtävän onkin varmistaa tietynlainen sananvapauden turvaamisen rauha, jottei esimerkiksi maalittamistoimin tai vastaavin voida hiljentää ja estää joidenkin osallistumista yhteiskunnalliseen keskusteluun. Ks. vainoamisrikosta koskevaa ennakkopäätöstä , KKO 2022:8:

> 18. Ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytännön mukaan sopimusvaltiolla on positiivinen velvollisuus suojata sananvapautta. Valtiolla on tämän mukaisesti velvollisuus luoda ympäristö, joka on suosiollinen julkiseen keskusteluun osallistumiselle (Dink v. Turkki, 14.9.2010, kohta 137). Euroopan neuvoston ministerikomitean 13.4.2016 antamissa suosituksissa (CM/Rec (2016)4, kohta 9) jäsenvaltioita kehotetaan lisäksi ryhtymään erityisesti naistoimittajien usein internetissä kokeman häirinnän ja vähättelyn torjumiseksi toimenpiteisiin, joilla turvataan toimittajien sananvapaus julkisessa keskustelussa. Samankaltaisia toimenpidekehotuksia toimittajien suojelemiseksi heidän vaientamiseensa pyrkiviltä hyökkäyksiltä ovat esittäneet muun muassa Yhdistyneiden kansakuntien ihmisoikeuskomitea (yleislausuma nro 34, 12.9.2011, kohta 23) ja Euroopan

turvallisuus- ja yhteistyöjärjestö (Safety of Journalists, päätös nro 3/18, 7.12.2018, kohta 3).

On hyvä, että disinformaation torjunnan samoin kuin vihapuheen ja verkkohäirinnän kysymykset otetaan selonteossa esille.

Pidän kiinnostavana sitä asetelmaa, että Suomen omat sisäiset kysymykset ja perus- ja ihmisoikeuspolitiikan painopisteet jollain tasolla heijastuvat myös Suomen ihmisoikeuspolitiikan kansainväliseen ulottuvuuteen. Kun pidämme huolta omasta ihmis- ja perusoikeuksien suojan korkeasta tasosta ja oikeusvaltiollisten periaatteiden kunnioittamisesta, voimme tukeutua samaan arvopohjaan myös kansainvälisessä toiminnassamme. Pidän esimerkiksi Oikeusvaltiokeskusta, jonka johtoryhmään kuulun, merkittävänä avauksena. Ihmisoikeuskeskuksen perustaminen on monella tavalla tehostanut ihmisoikeuspolitiikan koordinaatiota ja myös sen niveltämistä toimintaan kansainvälisillä foorumeilla. Pidän myös perusteltuna, että Suomi edelleen tavoittelee sitä, että EU liittyisi Euroopan ihmisoikeussopimukseen.

Lakivaliokunnan roolin kannalta voisi olla aiheellista muistuttaa siitä, että ihmisoikeuskeskustelussa tietyt painopisteet toistuvat, mutta vastaavasti joitakin toisia jää helposti taka-alalle. On toki selvää, että esimerkiksi syrjinnän ja yhdenvertaisuuden kysymyksissä aivan luonnollisesti huomio kiinnittyy erityisesti tietynlaisiin aiheisiin. Mutta onko sitten sellaisia ryhmiä, joiden ääni ei kuulu? Jos ajatellaan ihmisarvoisen elämän perusedellytysten turvaamista, näkisin, että Suomessakin on sellaisia aiheita, jotka jäävät helposti muita vähemmälle huomiolle. Otan esimerkkinä vankien oikeudet ja vankilaolosuhteet, jotka Suomessa alkavat olla jonkinlaisella mallilla, mutta jotka vaatisivat edelleen huomiota, asunnottomuuden ja syrjäytymisen, ja erityisesti suonensisäisten huumeidenkäyttäjien hankalan aseman. Paperittomien asema on sekin oma huomiota vaativa kysymyksensä. Olisi tarpeen jatkuvasti seurata sitä, muodostuuko ihmisoikeuspolitiikassa katvealueita ihmisarvoisen elämän turvaamisessa. Esimerkiksi STN:n rahoittamassa SILE-hankkeessa tutkitaan hiljaisia toimijoita lainvalmistelussa: keitä ovat he, joiden ääni ei kuulu? Ks. https://www.hiljaisettoimijat.fi/

Nostaisin vielä esille ihmisoikeuksien ja perusoikeuksien toteutumisen kannalta olennaisen oikeuksiin pääsyn. Oikeuslaitoksen puutteellisten resurssien vuoksi oikeudenkäynnit venyvät. Riitajutuissa tarvittaisiin yksinkertaisempi ja kustannuksiltaan edullisempi menettely pienempiä asioita varten. Lakivaliokunta on kiinnittänyt aihepiiriin huomiota muun muassa lausunnossaan

valtioneuvoston sisäisen turvallisuuden selonteosta Valiokunnan lausunto (LaVL 16/2021 vp VNS 4/2021 vp)

Ehkä voisin työni puolesta vielä nostaa esille asian, joka ehkä on kohtalaisen itsestäänselväkin: kriminaalipolitiikan tulisi myös perustua ihmis- ja perusoikeuksien suojaamiseen ja kunnioitukseen. Esimerkiksi vankien oikeuksista on soft law'ta, kuten YK:n piirissä hyväksytyt Nelson Mandela säännöt. Viimeisin kansallinen kriminaalipoliittinen toimintaohjelma on vuodelta 2007: Hyvinvointivaltion kriminaalipolitiikka: Kriminaalipoliittinen toimintaohjelma vuosille 2007-2011.

https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/76018. Jos toimintaohjelma kirjoitettaisiin tänä päivänä, siinä otettaisiin selvästi enemmän huomioon perus- ja ihmisoikeusnäkökohtia. Perus- ja ihmisoikeuksien ohella kansainvälinen humanitaarinen oikeus on otettava huomioon esimerkiksi säänneltäessä rikosvastuuta vaikkapa terrorismirikoksista.

Viimeiseksi mainitsen vielä siitä, että kestävän kehityksen tavoitteen vahvistuminen kansainvälisessä oikeudessa ja kansainvälisessä politiikassa nostaa esille kysymyksiä perus- ja ihmisoikeuksien suojan asemasta tässä kehikossa. On tärkeää, ettei tällainen kehitysnäkökohta suhteellista perus- ja ihmisoikeuspolitiikan painoa. Selonteossa esitetään hyviä havaintoja siitä, että kestävän kehityksen näkökohdilla voidaan ajaa myös tällaista suhteellistavaa politiikkaa. Eurooppalaisesta näkökulmasta on varsin selvää, että perus- ja ihmisoikeuksien, demokratian ja oikeusvaltion vahvistaminen ovat keinoja edistää myös kestävää kehitystä, vaikkakin luonnollisesti globaalitasolla voi olla vaihtelua siinä, kuinka nämä käsitteet tulkitaan ja ymmärretään. On tärkeää, että Suomi vaikuttaa maailmassa juuri siihen suuntaan kuin selonteossa esitetään.

Porthaniassa, 24.2.2022

Kimmo Nuotio
rikosoikeuden professori
johtaja, Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutti